

Висвітлюючи велику війну з перших хвилин, ми в Лабораторії журналістики суспільного інтересу, не змовляючись і майже без координування, керувались питаннями «Що найкориснішого ми можемо зробити як журналісти?» та «Що має додаткову цінність?». Так зосередились на роботі для великих іноземних медіа: писали репортажі про облогу Києва, знімали на мостовому переході через річку Ірпінь. Ми не мали часу рефлексувати, але відчували, що тільки новинної журналістики замало, тому маємо робити ще щось.

Упродовж двох років напередодні повномасштабного вторгнення разом із британським колегою Пітером Померанцевим ми досліджували роль сучасної журналістики у кризових умовах. Змиритися з тим, що єдиний критерій успіху — це кількість переглядів, означало, по суті, погодитися, що лише скандальна й таблоїдна журналістика мають значення. Тож ми проводили соціологічні дослідження, щоб розуміти, як медіа можуть об'єднувати людей довкола спірних тем, допомагати проговорювати травми минулого або ж принаймні порушувати складні та непопулярні теми так, щоб вони привертали більше уваги. Та й загалом шукали відповіді на запитання, як журналістика може приносити користь саме завдяки своїм інструментам — умінню перевіряти факти, опитувати велику кількість людей, зрештою, розповідати історії.

Журналісти, як і рятувальники, першими прибувають на місце катастроф, але інформація, яку вони збирають, насамперед стає джерелом новин. А якщо йдеться не про трагедію, а про злочин? Чи ми лише про нього повідомляємо, чи можемо допомогти відновити справедливість?

Поки ми висвітлювали напад на Україну, Пітер Померанцев, перебуваючи у США, спілкувався з американською воєнною кореспонденткою і письменницею Джанін ді Джованні. Їй по-своєму боліло те, що, хоч вона побачила десятки воєн, її унікальні спостереження та нотатки не брали до уваги в судових процесах над воєнними злочинцями. (Власне про це

текст Джанін ді Джованні «**Після такого пізнання — яке прощення?**», який є першим у нашій книжці.)

Ми мали досвід роботи з порушеннями прав людини під час першої фази російської війни (2014—2022), але з весни 2022-го майже вся країна стала місцем злочину. Разом ми знайшли спосіб документувати правопорушення так, щоб вони були не лише журналістським матеріалом, а й мали значення і для майбутніх судових процесів та судів громадської думки. Власне так і з'явився The Reckoning Project: Ukraine Testifies. У перекладі з англійської — «Проект “Розплата”». Свідчить Україна».

У коротких перервах між поїздками до Северодонецька та Лисичанська, Харкова й Запоріжжя, Бучі й Ірпеня, тільки-но звільнених сіл та містечок Чернігівщини та Сумщини, ми збирали команду з українських репортерів та режисерів-документалістів з усіх куточків країни. Водночас Джанін ді Джованні з Пітером Померанцевим залучали міжнародних аналітиків і юристів. Пітерові було важливо звернути увагу на спадкоємність російських злочинів, їхню тяглість від часів СРСР. Джанін особливо бентежила безкарність попередніх воєн Путіна, зокрема в Чечні та Сирії. Тож вона запросила до роботи аналітиків і юристів сирійського походження, які добре розумілися на тому, як російська армія діяла в їхній країні.

Врешті ми зібралися в Києві, щоб випрацювати методологію документування воєнних злочинів й адаптувати її до наших реалій, зокрема скласти опитувальник. Ми записуємо глибинні інтерв'ю, які містять достатньо подробиць, щоб реконструювати події. Ми спілкуємося лише із прямими свідками правопорушень, які готові свідчити в майбутніх процесах. Ми вчилися розмовляти так, щоб ненавмисне не ретравматизувати тих, хто ділиться страшними спогадами. Питання ставимо нейтрально, щоб сторона захисту не змогла наполягати, що свідки упереджені і їх підштовхнули до тих чи тих висновків. Відтак на основі цих інтерв'ю ми готуємо аналітичні документи, підхожі для подальшої роботи.

Водночас ці свідчення стають основою документальних фільмів, а також текстів, які ми спершу готували для великих англійських медіа, на основі яких і створена ця книжка. Нині ми працюємо з іншими мовами й континентами.

Під час першої зустрічі журналістам The Reckoning Project насамперед йшлося про те, щоб наша робота, окрім перших шпальт, потрапила до правоохоронців. Тоді як юристи-міжнародники скаржилися, що їм бракує інтересу публіки. Вони наполягають: те, чи відкриють ту чи ту справу щодо порушень прав людини, воєнних злочинів чи злочинів проти людяності, часто залежить від розголосу й тиску громадськості. Отже, працюючи окремо одне від одного, і медійникам, і правникам здавалося, що в їхній роботі чогось бракує.

Ми ж із Пітером Померанцевим переймалися ще й тим, щоб протистояти брехні і пропаганді. Частина російської тактики — затьмарювати попередні злочини ще більшими трагедіями, немов стираючи попередні біди. Нам важить документувати історію однієї трагедії, родини, вулиці, міста так, щоб її не можна було заперечити, щоб згодом зафільмовані й зафіксовані свідчення могли стати матеріалом, який би вивчали історики, щоб створити меморіали, музеї, великі художні твори.

Книжка репортажів The Reckoning Project «**Найстрашніші дні мого життя**» — підсумок першого року роботи. Це голоси прямих очевидців найбільших злочинів великої війни Росії проти України, які записали наші журналісти. Частина з них виходила спершу в великих західних виданнях, усі переклади українською оновлені й адаптовані для українського читача.

Навесні 2022-го нам здалося, що український відповідник слова **reckoning** — «**розплата**» — надто категоричний і претензійний, тому вирішили вказувати назву проекту українською просто «Свідчить Україна». У 2023 році стало зрозуміло, що розплата — це просто наступний етап.

Про що саме писати — особистий вибір кожного з авторів. Якщо узагальнити, то всі тексти створені через відчуття, що «я не маю права про це мовчати».

У репортажі «**Чернігів. Третє березня**» наша дослідниця і письменниця з Чернігова **Віра Курико-Агієнко** зберегла історію першого великого авіаудару по вулиці Чорновола, де, за офіційними даними, загинули 47 людей. Російський літак скинув бомбу на мирний квартал 3 березня 2022-го, коли в оточеному місті не було зв'язку. Новина про те, що в Чернігові загинули люди, які стояли в черзі до аптеки, по правді залишилась новиною. Упродовж місяців Віра спілкувалась з уцілілими, і з цього виник текст, який також свідчить: знищення одного може призвести до руйнування всього світу.

Утримання людей у підвалі в Ягідному, яке описала **Світлана Ославська**, і досі один з особливо приголомшливих злочинів великої війни. Ми приїхали до села в перші дні після звільнення, коли люди буквально кричали про свій досвід. Згодом у населеному пункті неподалік Чернігова побували сотні журналістів. Але бракувало того самого тексту, який би розповів, що насправді сталося, хто саме утримував людей, що означає «**найстрашніші дні мого життя**». Зрештою, ці слова, які належать одній із вцілілих, і стали назвою книжки. Ми повернулися до Ягідного через півроку після окупації разом із волонтерками зі Славутича, які провели той місяць з ягіднянцями. Вони приїхали подякувати тим, хто прихистив і врятував їх у перший місяць війни. Так цей репортаж вийшов не лише про злочин, а й про дружбу і взаємодопомогу.

Автор четвертого тексту — київський режисер-документаліст **Олексій Радинський** — задовго до війни досліджував зону відчуження. Після деокупації ЧАЕС складно було повірити в повідомлення, що росіяни, скажімо, дійсно копали траншеї у радіаційному Рудому лісі, наражаючи на небезпеку самих себе. Олексій Радинський упродовж 2022 року кілька разів повертався до Чорнобиля. Він не лише підтвердив, що чутки про Рудий ліс — правда. Олексій досліджує російський екотероризм, адже станцію використовували як щит, накопичуючи військову техніку. Автор пов'язує окупаційний

досвід з радянським колоніалізмом, а назва «**Чорнобиль — це Україна**» вказує на те, що захоплення цієї особливої території є метафорою для всієї окупації, коли імперія потрапляє в пастку власного невігластва й самовпевненості.

Облога Маріуполя — очевидний пункт у переліку великих злочинів. Ще в березні 2022 року **Ангеліна Карякіна** в Запоріжжі записувала історії тих, хто вибрався з портового міста. Окрім бомбардування Драматичного театру, за документування якого взялась, вона зачепилась за історію пологового будинку. «**Маріуполь, пологовий. “Ніби вся планета вибухнула”**» — текст особистий, адже, працюючи над ним, авторка дізналася, що вагітна. І ще почала знімати фільм про удари по пологових будинках не лише в Маріуполі, а й в інших російських війнах.

Двоє наших колег мають сирійське походження: юрист Ібрагім Олабі, який перебував у Сирії під час облоги Алеппо, та аналітик Раджі Абдул Салам, який досліджує злочини, що скоїв режим Асада за підтримки Кремля. У Сирії не один рік працювала і Джанін ді Джованні. Російська армія відшліфовувала свій інструментарій у Чечні, а потім у Сирії. Саме тому Джанін написала текст «**Підручник злочинів Путіна: Грозний, Алеппо, Маріуполь**», порівнюючи удари по трьох містах, долучивши свідчення й інтерв'ю, які записали **Костянтин Коробов й Ангеліна Карякіна**. Цей матеріал про те, чому війна Росії проти України — результат років безкарності.

8 квітня 2022 року я писала репортаж зі звільненої Бучі, аж раптом побачила новину про удар по краматорському вокзалу, де загинули щонайменше 59 людей. Попри неймовірну біду, повідомлення загубилось серед жаху й заціпеніння, які спричинили перші фотографії із деокупованої Київщини. Після захоплення Северодонецька й Лисичанська було побовування, що росіяни окупувають Краматорськ. Тож ми вирішили, що маємо дістатися вокзалу. Журналістка з Луганщини **Олена Ніжельська** почала збирати свідчення, а режисерка

Лабораторії **Анна Цигима** — знімати фільм. Лише під час роботи ми збагнули, що це був один із найкривавіших ударів першого року війни. Наш текст «**Станція “Краматорськ”**» також містить докази, що обстріл, свідками якого стали понад 3000 людей, був цілеспрямованим.

Удар по торговельному центру в Кременчуку стався тоді, коли ми почали застосовувати нашу методологію документування. **Надія Бурдей** одразу вирушила до Кременчука. У перші дні після трагедії видавалося, що в це тилове місто приїхали чи не всі міжнародні й українські журналісти. За тиждень медійників було значно менше, а ще через місяць — майже нікого. Тож назва репортажу «**Спочатку було багато криків, потім стало тихо**» — не лише про трагедію, а й про те, як легко страждання можуть загубитися у вирі інших жахів. Спілкуючись з очевидцями злочину, Надія збагнула, що більшість загиблих працювали у крамниці електроніки. Ми розповіли їхню історію. Текст написала американська журналістка й редакторка проекту **Сейбра Айрес**.

Діставшись до Миколаєва влітку 2022-го, ми почали звертати увагу на обстріли медичних об'єктів. В одній з лікарень я дізналася про лікаря, якого окупанти силоміць змусили залишити Снігурівку. Розмову з ним закінчили сподіванням, що поїдемо туди, тільки-но місто звільнять. На той час шанси на звільнення видавалися примарними. Однак коли в листопаді 2022 року ЗСУ деокупували цей населений пункт, ми познайомилися з дивовижними медсестрами, які впродовж 9 місяців російської присутності рятували людей. Текст «**Лікарня в заручниках**», для якого Анна Цигима знімала фільм, про те, як чинила армія РФ з об'єктами, які гуманітарне право називає захищеними, а ще про силу спротиву й вірність цінностям.

Ірина Лопатіна ще в червні 2022 року натрапила на повідомлення про батька-одинака з Маріуполя, у якого забрали й вивезли до Росії трьох дітей, коли він не пройшов фільтрації. Росіяни хизувалися кількістю дітей, яких перевезли до

Росії з України. Зрештою, герої матеріалу, яких Ірина розшукала, також дали свідчення міжнародним прокурорам. Ми й уявити не могли, що в березні 2023 року Міжнародний кримінальний суд видасть ордер на арешт Володимира Путіна, звинувачуючи його саме в незаконному вивезенні українських дітей. І якщо в перші дні після того, як МКС оголосив ордер, так звана уповноважена з питань дітей у РФ Марія Львова-Белова саркастично жартувала з гаазьких прокурорів, то наступними місяцями стала обережнішою. Ця історія обнадіює: хай ордер на арешт не зупинить депортації, але якщо є бодай шанс, що викрадення українських дітей будуть менш системними, що хоча б одну дитину повернуть, наша робота — не даремна. «**Поверніть мене татові!**» — досі одна з найдокладніших історій вивезення дітей.

Увесь цей час у команді працювали журналісти з Херсонщини: **Олег Батурич**, якого в березні 2022 року самого затримали в рідній Каховці, та **Наталка Бімбірайте**, яка мусила залишити рідний Херсон. Вони з перших днів контактували з людьми, які виїхали або залишалися в окупації на півдні України. На момент, коли ЗСУ звільнили правобережжя Херсонщини, ми вже мали десятки даних про те, що відбувалося там, і підтвердили наші страхи. Працюючи на Харківщині, Херсонщині, Миколаївщині, я на власні очі бачила катівні і спілкувалась з полоненими. Зрештою, разом з американською історикинею і письменницею **Енн Епплбаум** ми взялися порівнювати те, як відбувалась радянська окупація Східної Європи після Другої світової, і нову російську окупацію України. Цей аналіз, в основі якого — десятки наших свідчень, викладено в останньому тексті книжки, де ми аналізуємо російську окупацію і жорстокість. Коли після звільнення Київщини ми з режисеркою Анною Цигимою побували на похоронах Ольги Сухенко — старости з Мотижина, яку закатували разом із родиною, то у проекті почали звертати увагу на терор проти місцевої влади. Текст «**Вони нічого не розуміли, просто псували людям життя**» також про те, як